

Naar een opleving van de economische sociologie?

Recente literatuur over de problematische relatie tussen economie en sociologie*

Wil Arts

Beoefenaars van de andere sociale wetenschappen kijken nogal eens vol ontzag, vaak vermengd met argwaan, naar de economie als wetenschap. Ook economen zelf zijn geneigd hun wetenschap vol zelfvertrouwen, soms vermengd met twijfel, naar het beroemde woord van Samuelson, te beschouwen als de koningin van de sociale wetenschappen. Niet geheel ten onrechte. Er is namelijk wel wat te zeggen voor de stelling van Albert, dat de economie de enige theoretische traditie binnen de sociale wetenschappen lijkt te zijn, die bij benadering de vergelijking kan doorstaan met de grote theoretische tradities in de natuurwetenschappen.¹ 'Bij benadering' is echter een rekbaar begrip, dat om nadere specificatie vraagt, wil men beoordelen of ontzag en zelfvertrouwen, dan wel argwaan en twijfel, terecht zijn.

De Amsterdamse emeritus-hoogleraar in de geschiedenis en de methodologie van de economie Klant heeft onlangs – in een zorgvuldig uitgegeven, glashelder en flinterdun boekje – geprobeerd duidelijkheid te verschaffen over de vraag, in hoeverre de economie de natuurkunde benadert. Zijn stellingname komt erop neer dat economie en natuurkunde weliswaar niet principieel van elkaar verschillen en dus vergelijkbaar zijn, maar dat het verschil dat er desondanks bestaat toch wel erg groot is. Dat ver-

* J.J. Klant, *Filosofie van de economische wetenschappen*. Martinus Nijhoff, Leiden, 1987, 87 p.

W.N.A. Klever, *Archeologie van de economie. De economische theorie in de Griekse oudheid*. Markant, 1986, 157 p.

P.K. Keizer en J. Soeters (red.), *Economie, sociologie en psychologie: visies op integratie*. Van Gorcum, Assen/Maastricht, 1987, 229 p.

R. Swedberg, Economic Sociology: Past and Present. *Current Sociology*, vol. 35, no. 1, Spring 1987, 221 p.

Th. Kutsch en G. Wiswede, *Wirtschaftssoziologie*. Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart, 1986, 296 p.

S. Zukin en P. DiMaggio (coeds.), Structures of Capital. Special double issue. *Theory and Society*, vol. 15, nos. 1-2, 1986, 313 p.

K. Brunner, *Mensbeeld en 'Maatschappij'-opvatting*. Rotterdamse Monetaire Studies, No. 26, Rotterdam, 1987, 39 p.

schil zou hem vooral liggen in de bijzondere problemen die de economie ontmoet bij het toetsen van theorieën.

Die problemen hangen samen met de beperkte stabiliteit die gebeurtenissen in het economische domein vertonen. Wat vergeleken met de natuurkunde twee met elkaar samenhangende tekorten voor de economische wetenschap ten gevolge heeft: de economie kent geen numerieke constanten en ze heeft onvoldoende supplementaire hypothesen beschikbaar om concrete gebeurtenissen en situaties theoretisch bevredigend te reconstrueren. Dat betekent nog niet dat economen maar bij de pakken neer moeten gaan zitten. Zij kunnen proberen die tekorten aan te vullen.

Het laatste tekort trachten economen gewoonlijk aan te zuiveren door een beroep te doen op de andere sociale wetenschappen. De economie bestudeert immers in hun opvatting slechts een bepaald aspect van gebeurtenissen en abstraheert van andere aspecten. Wil men komen tot een verklaring van concrete gebeurtenissen of wil men economische kennis in de praktijk toepassen, dan is aanvullende kennis nodig, die ontleend kan worden aan de andere sociale wetenschappen.

Het eerste tekort trachten economen aan te vullen door niet primair op zoek te gaan naar economische wetten die voor alle plaatsen en tijden gelden, maar door relaties te veronderstellen die tijdruimtelijk gezien weliswaar niet absoluut constant zijn, maar wel tamelijk 'stabiel', dat wil zeggen op een bepaalde plaats en in een bepaald tijdsbestek weinig veranderen. Gezocht wordt dan naar een zo nauwkeurig en stabiel mogelijk specifiek model, dat echter geen getrouwe afspiegeling is van de niet plaats- en tijdgebonden theorie die eraan ten grondslag ligt. Het is een interpretatie van die theorie en geen instantie ervan.

Zonder deze tekorten zou het volgens Klant mogelijk zijn in de economie, net zoals in de natuurkunde, specifieke modellen te construeren die geen interpretaties zijn van grondhypothesen, maar instanties ervan, dat wil zeggen er dwingend uit volgende afspiegelingen. Nu dat niet het geval is, wordt de economische onderzoeker bij het toetsen van theorieën geconfronteerd met een dilemma. Als hij uit de verwerping van het specifieke model concludeert dat het moet worden veranderd, gaat hij uit van de veronderstelling dat de grondtheorie waar is. Als hij concludeert dat de grondtheorie moet worden veranderd, gaat hij uit van de veronderstelling dat hij de juiste interpretatie van een onware theorie heeft gekozen. Het probleem is dus dat de instabiliteit van het economische domein een duidelijke theorie- en modelkeuze op grond van toetsingen onmogelijk maakt. Waardoor in de discussie tussen voor- en tegenstanders van bepaalde theorieën een beroep op toetsingsresultaten veel minder zwaar weegt dan in de natuurkunde. De terugkoppeling van empirische kritiek naar hypothesevorming is in de economie dan ook veel zwakker dan in de natuurkunde en het discursieve karakter sterker.

Deze methodologische overwegingen zouden economen ertoe moeten brengen voorzichtig te zijn: zowel in het ontlenen van suggesties voor economisch beleid aan hun eigen nauwelijks bekrachtigde theorieën (wier waarheidsgedrag los daarvan toch al altijd onzeker zal blijven), als in het als onbelangrijk afdoen van rivaliserende theorieën.² De onenigheid onder economen over hoe de economische problemen van het afgelopen decennium op adequate wijze het hoofd te bieden, heeft geleid tot toe-

nemend theoretisch pluralisme en een oplevende richtingenstrijd, wat weer de reden is geweest voor verscheidene economen en niet-economen om nog eens nauwkeurig naar de grondslagen van de economische wetenschap te kijken. Een van de manieren om dat te doen, is teruggaan naar de oorsprong van het vak en te bezien waar men in de loop der tijd eventueel de verkeerde weg is ingeslagen.

De oorsprong van de economie wordt veelal gezocht in de 18e eeuw bij de Schotse en Franse Verlichting. De Rotterdamse filosoof Klever is van mening, dat voor een goed begrip van wat er fout is gegaan in de economie, men verder terug moet gaan in de tijd en wel naar de Griekse oudheid, de prehistorie van de economie. Via wat hij noemt enkele aanzetten tot een archeologie van de economie wil hij komen tot een opheldering van de economische wetenschap. Die opheldering zou nodig zijn omdat de economie, naar zijn mening, in een schamele toestand verkeert. Hij heeft het zelfs over de radeloosheid en het onvermogen van de moderne economische wetenschap en de malaise van het huidige economische denken. Opeenvolgende economische crises in de twintigste eeuw zouden de economische wetenschap het zelfvertrouwen ont-nomen hebben en in een wetenschaps crisis doen belanden. Hij meent dat in het klas-sieke Griekse cultuurgebied iets te halen is dat een genezende werking zou kunnen hebben.

Hij zet zich af tegen onder meer Schumpeter, die zich in zijn geschiedschrijving van het economisch denken nogal laatdunkend heeft uitgelaten over het economisch-theoretische gehalte van filosofische en literaire teksten uit de Griekse oudheid, zoals van Plato, Aristoteles, Xenophon, Hesiodus en Democritus. Zelf is hij van mening dat het juist om meesterlijke geschriften gaat. Hij spreekt over grandioze politieke economie, over indrukwekkende diepte-analyse, over het scherpzinnig waarnemen en onderzoeken van onloochenbare wetten van de macro-economie, over geniale analyses van de volkshuishoudkunde en zo meer. Andere auteurs die tot veel scepti-scher oordelen kwamen, voegt hij toe dat ze de betreffende geschriften niet of niet goed hebben gelezen.

Wat hij doet in zijn boek is het geven van een bloemlezing van klassieke teksten en ze interpreteren vanuit de verworvenheden van de huidige economie. Hij eindigt zijn boek met de opmerking: 'Ik ben ervan overtuigd dat de lezer die de moeite heeft ge-nomen om de gepresenteerde teksten aandachtig door te nemen, zal instemmen met de conclusie dat deze teksten allermint primitief of achterhaald zijn'. Na lezing en herlezing kan in ieder geval deze lezer met die conclusie niet instemmen. Zijn exerci-ties hebben veel te veel weg van achteraf praten en van 'hinein interpreteren'. Ook lijkt het Klever te ontbreken aan een meer dan elementaire kennis van de moderne economie. Dat betekent echter niet dat zijn boekje slechts curiositeitswaarde bezit. Er wordt namelijk in gesuggereerd dat de door Klant signaleerde twee tekorten in het ene geval op illusie berust en in het andere oplosbaar is.

Klant ging ervan uit dat het gebrek aan stabiliteit in het economische domein vooral te wijten is aan snelle historische veranderingen, waardoor de randvoorwaarden voor economische wetmatigheden sterk aan verandering onderhevig zijn, waardoor eco-nomische relaties zich weer wijzigen. Klever denkt hier anders over. Economisch ge-

zien, stelt hij, lijkt de Griekse maatschappij uit de dagen van Aristoteles en Plato niet te verschillen van de onze. Deze zou een normale economische structuur bezitten, waarin het marktmechanisme volop functioneert. Er is reeds een ingewikkelde keten van aan elkaar hangende nijverheidstakken; er is wereldwijde handel en concurrentie; er zijn conjunctuurschommelingen en crises; geld wordt niet alleen als ruilmiddel gebruikt, maar wordt ook als waar verhuurd (rente) en als uitgestelde koopkracht opgespaard.

Als Klever gelijk zou hebben, dan zou dat betekenen dat de stabiliteit van het economische domein aanzienlijk groter is dan door Klant wordt verondersteld. Hij voert voor die stoutmoedige bewering echter geen argumenten aan. Zij is in ieder geval in tegenspraak met de gangbare opvattingen. Het tegendeel is bijvoorbeeld al door Max Weber in zijn *Wirtschaftsgeschichte* betoogd. Een markttheoretische analyse is naar diens, met voorbeelden gestaafde, mening niet goed toepasbaar op klassieke maatschappijen, omdat aan de voorwaarden voor het functioneren van ontwikkelde markten toentertijd niet werd voldaan. Ruilbetrekkingen waren bijvoorbeeld nog niet los te zien van familiale, politieke en religieuze banden. Met uitvoerige bewijsvoering is dit standpunt meer recent door o.a. Finley verdedigd.³

Het tweede tekort was volgens Klant gelegen in het aspectkarakter van de economische wetenschap, dat voor concrete verklaringen en toepassingen supplementaire hypothesen nodig maakt. Klever meent dat dit tekort zich niet voordeed bij de Grieken. Hun economische theorievorming was doortrokken van psychologie, sociologie, politicologie en filosofie. De economie werd steeds gezien als een functie van een veelvoud van relaties, waaronder niet het minst de culturele situatie en de politieke verhoudingen. Het Griekse economische denken, stelt hij, kon nog profiteren van een integrale wetenschappelijke benadering en heeft in dat opzicht de moderne onderzoeker veel te bieden.

Of een integrale, holistische benadering de economische onderzoeker inderdaad zo veel te bieden heeft als Klever meent, is echter nog maar de vraag. De hedendaagse markteconomieën bezitten namelijk, als gevolg van verregaande maatschappelijke differentiëring, een betrekkelijke functionele en institutionele autonomie. Waarbij nog komt dat de vooruitgang die de economie, zeker in analytische precisie en mathematische elegantie, in de loop der jaren heeft geboekt, juist te danken is geweest aan isolerende abstractie, aan een verregaande afbakening van haar domein van dat van de andere sociale wetenschappen. Ook in de wetenschap heeft arbeidsverdeling nu eenmaal voordelen. Wel kan de vraag worden gesteld of de prijs voor die vooruitgang niet erg hoog is geweest, als de afbakening ertoe heeft geleid dat de economische wetenschap, of liever de neo-klassieke theorievorming, immuun is geworden voor kennis uit de andere sociale wetenschappen.⁴

Daarbij aansluitend zou men vervolgens de vraag kunnen stellen of de differentiatie van de ene algemene sociale wetenschap, die in de achttiende eeuw nog bestond, tot autonome deeldisciplines als economie, sociologie en psychologie niet te ver is doorgeschoten. Voorzover dit differentiatieproces tot verarming van de deeldiscipli-

nes heeft geleid, kunnen zij via pogingen tot herintegratie thans weer van elkaar leren. Dat is tenminste de stelling van Wippler in de door Keizer en Soeters geredigeerde bundel, die het verslag vormt van een in Maastricht georganiseerd symposium over visies op integratie en economie, sociologie en psychologie. Dat Maastricht de plaats van handeling was, is niet toevallig. Bij het opzetten van de Limburgse Economische Faculteit werd voor de inrichting van de studie namelijk probleemoplossend vermogen als leidraad gekozen. Omdat praktijkproblemen zelden een monodisciplinair karakter dragen, vragen ze niet alleen om een integratie van de onderdelen van de economische wetenschap, maar ook om een hernieuwde integratie van de economie en de andere sociale wetenschappen.

Keizer en Soeters stellen, in hun inleidende terreinverkenning, dat het succes van pogingen tot integratie afhangt van het hanteren van verwante wetenschapstheoretische en methodologische benaderingswijzen, of in andere woorden, de combinatie van verwante wetenschapsstijlen. Grofweg menen zij in ieder van de drie wetenschappen een drietal verschillende stijlen te kunnen onderkennen: een 'literaire', een empirisch-inductieve en een verklarend deductief-analytische.

In tegenstelling tot bijvoorbeeld de sociologie is in de economie de literaire stijl onvertegenwoordigd. Meer heterodoxe stromingen in de economische wetenschap (marxisme, institutionalisme) werken vaak in deze stijl en de bevindingen ervan zijn betrekkelijk eenvoudig te integreren met de verworvenheden van 'literaire' sociologische en psychologische benaderingen van de economische en sociale werkelijkheid. Er zal volgens Keizer en Soeters vooral bij het grote publiek in de toekomst belangstelling blijven bestaan voor werk in deze stijl verricht, dat traditioneel al een sterk holistisch karakter bezit. Meer wetenschappelijk perspectief biedt echter naar hun mening een verdere integratie van de empirisch-inductieve traditie in de economie met die in de sociologie en psychologie. Zeker daar waar aan de economische wetenschap allerlei praktijkvragen worden gesteld, zoals op het terrein van de organisatieleer, de marketing of de leer van de publieke sector is kennis vanuit de psychologie en de sociologie onontbeerlijk. Niet toevallig zijn dit ook de deelgebieden waar zich momenteel zelfstandige interdisciplinaire studierichtingen, zoals de bedrijfskunde en de bestuurskunde, ontwikkelen.

Uit de verschillende bijdragen in deze bundel komt naar voren dat economen, wier werk door een van deze twee stijlen wordt gekenmerkt, sterk openstaan voor inbreng uit de andere sociale wetenschappen en werken vanuit een integratief model. Meer theoretisch ingestelde economen neigen echter veelal tot een meer restrictief model. Zij kiezen duidelijk voor de economie als een aspectwetenschap en voor een isolerende werkwijze als methodiek. De in economisch-theoretische modellen gebruikte veronderstellingen worden minder op hun werkelijkheidswaarde bezien dan op hun instrumentele belang voor het verklaren van verschijnselen. Het vergroten van het realiteitsgehalte van economische theorieën en modellen via het vervangen van weinig realistische veronderstellingen door aan de sociologie en psychologie ontleende meer realistische, zal hun weinig aanspreken. Voor de restrictieve econoom ligt, volgens Schreuder in zijn bijdrage, de uiteindelijke toets van het belang van een integra-

tie met sociologie en psychologie in het antwoord op de vraag: Helpt de opname van psychologische (en sociologische W.A.) concepten en inzichten in economische theorieën bij de verklaring en voorspelling van de economische verschijnselen waarin hij primair is geïnteresseerd?

Wat de sociologie betreft, moet het bevestigende antwoord op die vraag worden geleverd door die sociologen die zich bezighouden met de bestudering van het economisch leven: de economisch sociologen. Een dergelijk antwoord is te vinden in het hier te bespreken, aan de ontwikkeling van en de stand van zaken in de economische sociologie gewijde nummer van *Current Sociology*. Swedberg, de auteur van dit 'State of the Art'-rapport, komt zelfs tot een verdergaande conclusie. De sociologische bestudering van de economische werkelijkheid zou niet alleen een aanvulling kunnen bieden op de economische analyse, maar ook er een vruchtbaar alternatief voor kunnen zijn.⁵ Of hij alle sociologen en sommige economen van die stellingname zal kunnen overtuigen, is echter nog maar de vraag. Het is een pretentie die in de geschiedenis van het sociologisch denken al meer is uitgesproken zonder dat die pretentie, al was het maar bij benadering, ooit is waar gemaakt. Vergeleken met de economie is de economische sociologie als discipline veel minder duidelijk omschreven, minder uitgewerkt, minder ver ontwikkeld e.d. Als complicerende factor komt daar nog eens bij, dat de relatie tussen economen en sociologen welhaast van het begin af aan weinig hartelijk is geweest.

Als we het begin van de sociologie net als dat van de economie leggen bij de achttiende-eeuwse Verlichting, dan zien we dat er in het werk van bijvoorbeeld Adam Smith nog geen sprake was van een tegenstelling tussen economie en sociologie. Nu nog zou zijn werk als voorbeeld kunnen dienen voor een vreedzaam samengaan van de twee disciplines. Bij Comte begint echter al de ellende. In zijn werk is een bijtende aanval te vinden op de toenmalige politieke economie. De economie als wetenschap zou metafysische onzin zijn en enige wetenschappelijke waarde ontberen. Als men economische verschijnselen op een wetenschappelijke wijze zou willen bestuderen, zou men zich tot de sociologie moeten wenden. Comte, zich slecht uitdrukkend en niet gehinderd door al te veel kennis van de economische wetenschap, was een gemakkelijke prooi voor een aantal negentiende-eeuwse Britse topeconomen (John Stuart Mill, Cairnes, Marshall, John Neville Keynes). Zij namen wraak op Comte's weinig doordachte aanval door in beleefde, maar tegelijkertijd vernietigende termen te spreken over de huidige en toekomstige nutteloosheid van de sociologie, waarvan voor economen niets te leren zou vallen.

Een serieuze en weloverwogen poging om een degelijk fundament te leggen voor een sociologie van het economisch leven werd pas echt ondernomen in het begin van deze eeuw door klassieke sociologen als Weber, Durkheim, Pareto en Simmel. Op dat fundament werd echter tot de jaren zestig nauwelijks voortgebouwd in de richting die door de klassieken werd gewezen. Wat we in de periode 1920-1960 zien, is een groei van fragmentarische kennis. De economische sociologie splitste zich op in deeldisciplines, die zich bezighielden met bepaalde aspecten van de economie (industriële so-

ciologie, consumentensociologie, beroepensociologie e.d.). Dat betekent niet dat er geen vooruitgang werd geboekt, maar de belofte van een krachtige en dynamische economische sociologie, die besloten lag in het werk van de klassieken, werd niet vervuld. Zeker niet in Europa, maar ook niet in de VS, waar in de jaren vijftig door de structureel-functionalist (Parsons, Smelser, Moore) een nauwelijks geslaagde poging werd ondernomen om het proces van fragmentering theoretisch te boven te komen.

Swedberg ontwaart de laatste decennia, onder invloed van theoretisch pluralisme en richtingensrijd in zowel economie als sociologie, echter het ontstaan van een rijke verzameling van sociologische studies die raken aan het een of andere aspect van economische vraagstukken. Tot nu toe is echter geen poging ondernomen om van die studies een inventaris op te maken, noch om ze te evalueren vanuit het gezichtspunt van de economische sociologie. In zijn rapport neemt hij die twee taken op zich en gebruikt daarbij als richtinggevend idee de gedachte dat een van de onderliggende thema's in deze studies een poging is om de economische werkelijkheid weer op de agenda van de sociologie te plaatsen en dat het natuurlijke eindprodukt van deze inspanningen een opnieuw tot leven geroepen economische sociologie zou zijn. Deze 'nieuwe economische sociologie' zou daar de draad oppakken waar de klassieke economische sociologie van Weber c.s. was blijven steken, maar zou ook een stap verder zetten: proberen te verklaren hoe de economie voornamelijk vanuit een sociologisch gezichtspunt gezien functioneert.

Swedberg zelf zet al vraagtekens bij een dergelijke stoutmoedige onderneming, maar meent dat de opbrengsten ervan bij een eventueel succes zo groot zouden zijn, dat ze op moeten wegen tegen de kosten van een gezamenlijke krachtsinspanning van de betrokken sociologen. Hij ontleent zijn hoop vooral aan ontwikkelingen op het terrein van vrouwenstudies, neo-marxisme, internationale betrekkingen en de sociologie van markten. Vanuit deze gebieden waait, naar zijn mening, een frisse wind het schrale klimaat van de gefragmenteerde economische sociologie van voor de jaren zestig binnen. Ook ontleent hij hoop aan programmatische en theoretische pogingen van zowel economen als sociologen om de twee wetenschappen beter op elkaar te betrekken. Zonder dat die pogingen hem overigens geheel overtuigen.

Naar zijn mening zou de beste strategie voor de sociologie eruit bestaan de huidige vloeiendheid van de relatie tussen economische theorie en sociologie te gebruiken als een basis voor het stevig funderen van de economische sociologie. Hij kiest daarbij voor een 'middle range' economische sociologie, die veel kan leren van de economische wetenschap met betrekking tot theorieconstructie en modelbouw. De situatie ligt echter anders waar het gaat om de rol die feiten moeten spelen in de analyse. Op het terrein van het empirische onderzoek zou de sociologie juist een comparatief voordeel bezitten.

Zo'n economisch-sociologische fundering zou haar neerslag uiteindelijk moeten vinden in handboeken en inleidingen. Swedberg constateert echter dat de boeken die op dit terrein het laatste decennium verschenen zijn, zich niet of nauwelijks bezighouden met de vraag hoe een nieuwe economische sociologie, zoals door hem ge-

schetst, er uit zou zien. De Europese inleidingen en handboeken zijn, naar zijn mening, wat ouderwets qua opzet en kunnen misschien beter als overlevingen dan als vernieuwingen worden gekenschetst. In de Verenigde Staten is niet zolang geleden (1983) van de hand van Stinchcombe een boek verschenen, getiteld *Economic Sociology*, dat het nog bonter maakt, omdat het nauwelijks over economische sociologie gaat.

Onlangs is in het Duitse taalgebied door Kutsch en Wiswede een poging ondernomen om een overzicht te bieden van de economische sociologie, dat wat meer aan de wensen van Swedberg tegemoet lijkt te komen. Die poging is echter niet geheel geslaagd, omdat zij een hybride karakter draagt. Enerzijds is gekozen voor een indeling in deelgebieden, anderzijds voor een integratieve benadering. Na een inleiding over de economische sociologie als discipline, wordt in het eerste deel van hun boek – sociaal-economische grondslagen genoemd – ingegaan op de arbeids-, de beroeps- en de marktsociologie en de sociologie van het geld. In het tweede deel, dat betrekking heeft op de sfeer van de productie, komen de industrie- en de bedrijfssociologie aan de orde en tevens de sociologie van de dienstverlening. In het derde deel, het intermediaire terrein, worden de sociologie van de economische organisatievormen en van de economische politiek behandeld. Het vierde deel, de sfeer van de consumptie, houdt zich bezig met de sociologie van de consumptie, van de reclame en van het huishouden. De auteurs merken zelf al op dat ze, door een dergelijke opsplitsing in deelgebieden te maken, licht de verdenking op zich kunnen laden van een eclectische werkwijze, die slechts een inventarisatie oplevert van wat er op de deelgebieden aan werk is verricht. Hun ambitie is het echter verder te gaan dan het geven van een exposé van fragmentarische kennis, die haar neerslag heeft gevonden in de hier eerder genoemde deelsociologieën. Wat zij voorhebben, is een gecoördineerde weergave van de bevindingen uit die deelsociologieën en het samenvoegen ervan in een totaalbeeld. Dat doen zij allereerst in programmatische vorm, door de verbanden tussen de deelgebieden aan te geven, leemten te signaleren en vragen te stellen waar antwoorden nog ontbreken. Daarnaast bekijken zij de deelgebieden, in samenhang, vanuit het perspectief van een reeds van de klassieke stammende traditie, die bekend staat als 'Wirtschaft und Gesellschaft' of 'Economy and Society'. Tenslotte proberen zij samenhang te bewerkstelligen door gebruik te maken van de integratieve kracht van algemene, meer fundamentele theorieën. Maar, zoals al gezegd, het hinken op twee gedachten leidt niet tot een heldere en overtuigende weergave van wat de economische sociologie nu is en zou kunnen zijn. Het beeld van de economische sociologie dat na lezing beklijft, is dat van een conglomeraat van ongelijksoortige problemen, gedachten, theorieën en onderzoeksbevindingen, die weinig meer met elkaar gemeen hebben dan dat ze uit de sociologie stammen en op economische verschijnselen betrekking hebben.

Meer coherentie is te vinden in een speciaal, aan 'Structures of Capital' gewijd nummer van *Theory and Society*, dat volgens de betreffende redacteurs de betrokkenheid van een toenemend aantal sociologen bij onderwerpen van economische aard

weerspiegelt en dat een bescheiden poging inhoudt tot aanmoediging van empirische studies die leiden tot wederzijdse bevruchting van de sociologie en de economie. De aanleiding voor dit nummer is het (vermeende) onvermogen van de economie als discipline om een scala van economische verschijnselen — zoals structurele verandering, de oorsprongen van individuele voorkeuren, collectief economisch handelen en allocatiemechanismen die geen marktkarakter bezitten — te verklaren. Dit heeft bij sommige sociologen de overtuiging doen postvatten, dat het tijd is voor het opnieuw analyseren van de relatie tussen economie en maatschappij. Een aspiratie die de klassieke traditie van de sociologie van analyses op dit terrein weer tot leven roept.

Daarbij wordt vooral, getuige het onderwerp van dit nummer, teruggevallen op de marxistische, politiek-economische traditie. Het kapitaalbegrip wordt daarbij door sommigen als onderwerp van studie gekozen en door anderen als richtinggevende metafoor gebruikt bij het zoeken naar verklaringen. Wat de verschillende studies in dit nummer op het terrein van de politieke economie verenigt, is hun nadruk op de onderlinge verbondenheid van macht, ideologie en organisatie. Als uitgangspunt wordt de stelling gehanteerd dat kapitaalaccumulatie, en daardoor expansie, de belangrijkste motivatie vormt in een kapitalistisch economisch stelsel. Meer concreet gaat het in dit nummer om studies over verhoudingen op de kapitaalmarkt als beperkende en beheersende factor ten aanzien van het handelen van bedrijfsorganisaties; over op kapitaalverschaffing berustende financiële hegemonie; over de vrijheid van kapitaalbeweging en het strategische handelen van ondernemers; over accountantsrapporten als weerspiegelingen van klassebelangen e.d.

Een beperkt aantal andere bijdragen stamt, volgens de redacteurs, uit de nalatenschap van Weber, maar dan wel in ruime zin opgevat.⁶ Kenmerkend voor deze studies is de verwerping van de door economen nogal eens gehanteerde veronderstelling als zouden economische verschijnselen in isolatie van sociale structuur kunnen worden bestudeerd. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om een studie waarin kritiek wordt geleverd op recente economische theorieën betreffende organisaties en waarin een neo-weberiaans alternatief ervoor wordt aangeduid en ook om een artikel waarin de relatie tussen 'privaat'- en 'sociaal'-inkomen in verzorgingsstaten wordt uitgewerkt.

Hoewel de marxistische en de weberiaanse visie op een aantal kernpunten van elkaar verschillen, hebben ze toch meer met elkaar gemeen dan ieder op zich met de dominante denkwijze van de neo-klassieke economen. Beide benaderingen beschouwen de institutionele onderbouwing van de economie als problematisch en aan verandering onderhevig. Beide zien economische transacties als ingebed in netwerken van sociale betrekkingen. Beide verwerpen zij de centrale plaats die het autonome, rationele, doelmaximerende en ahistorische individu inneemt in zoveel economische teksten.

Volgens de redacteurs van deze bundel wordt via de erin opgenomen bijdragen vooruitgang geboekt. De auteurs ervan zouden krachtige, niet-ideologische alternatieven hebben geboden voor de fragiele hegemonie van de vigerende neo-klassieke veronderstellingen. Maar de sociologie blijft wel met een zwak punt zitten. Tot nu toe hebben sociologen meer indruk gemaakt als effectieve critici van het economisch denken, dan als vernieuwers van de verklarende theorievorming. Wat dat betreft,

kunnen sociologen leren van nieuwe, institutionalistische stromingen in het economisch denken. Veel economen hebben namelijk de laatste decennia getracht institutionele elementen in hun modellen te verwerken en hebben met die werkwijze veel invloed gekregen.

Een essayistisch voorbeeld van een dergelijke werkwijze biedt Brunner's verhandeling. Deze wijst erop dat oorspronkelijk niet alleen sociaal-filosofen en sociologen, maar ook economen zich hebben beziggehouden met het vraagstuk van de sociale en institutionele verankering van de mens. Sinds de dagen van Adam Smith is de belangstelling van de economen voor deze kwestie echter langzaam aan getaand. Men is zich gaan concentreren op een beperkt aantal sociale verschijnselen, waartoe allereerst de markttransacties moeten worden gerekend. Juist door zichzelf deze beperking op te leggen werd er op onderzoeksgebied een indrukwekkende vooruitgang geboekt. Maar deze werkwijze sloot ook een breed domein van de sociale en institutionele werkelijkheid buiten, dat in belangrijke mate de sociale processen en de aard van de markttransacties bepaalt.

Brunner merkt op dat in de afgelopen jaren een 'nieuwe institutionele economie' is opgekomen, die veel breder van opzet is en vooral de bestaansgrond en de gevolgen van institutionele ordeningen onderzoekt, die hetzij zijn verbonden met markttransacties, hetzij niet marktgerichte activiteiten. Binnen deze 'nieuwe institutionele economie' kunnen betere oplossingen worden ontwikkeld voor het probleem van de sociale en institutionele verankering van de mens, dan te vinden zijn in de traditionele sociologie. Het probleem van die sociologie zou een gebrek aan analytische precisie zijn, het ontbreken van een analytische geesteshouding en het hanteren van een te beperkt mensbeeld. Dat betekent niet dat in plaats van de homo sociologicus (het beeld van de volledig gesocialiseerde, rolvertolkende, aan sancties onderworpen mens) het al even karikaturale beeld van de homo economicus (de volledig zelfzuchtige, slechts door economische motieven geregeerde mens) moet komen. Het in de 'nieuwe institutionele economie', op basis van het economisch denken ontwikkelde mensbeeld is dat van de vindingrijke, waarderende, maximerende mens. Zowel de homo economicus als de homo sociologicus zijn op zijn best enge, speciale gevallen van dit model, zodat er nu een kans is ontstaan voor een geuniformeerde benadering van de sociale wetenschap.

'Vindingrijk' wil zeggen dat mensen, gegeven hun specifieke biologische en genetische erfenis, weliswaar een rijke verscheidenheid aan talent vertonen, maar wat ze gemeen hebben, is dat ze allemaal tasten, zoeken en speuren naar allerlei nieuwe mogelijkheden, dat ze wedijveren en experimenteren en van de ervaring leren. Vindingrijkheid beïnvloedt niet alleen de keuzemogelijkheden, maar is ook de drijvende kracht achter de sociale en culturele evolutie. 'Waarderend' wil zeggen dat mensen er geordende voorkeuren op nahouden en op basis van die context-afhankelijke voorkeuren alternatieven op waarde schatten. 'Maximerend' wil tenslotte zeggen dat mensen, omdat hulpbronnen nu eenmaal schaars zijn, moeten kiezen tussen alternatieven. Gegeven hun voorkeuren en gegeven de beperkingen waarvoor zij gesteld zijn, zullen mensen trachten de beste positie te verwerven die mogelijk is of liever die zij als moge-

lijkheid zien. De mens is nu eenmaal aan fysieke beperkingen onderhevig; het verzamelen en interpreteren van informatie is niet alleen aan de beperkingen van onze geest onderhevig, maar brengt ook kosten met zich mee; en de wereld om ons heen wordt gekenmerkt door algemene onzekerheid. Dat betekent dat er geen sprake is van ongecompliceerde maximering. Daarom heeft men de term 'rationeel gedrag' als een meer fundamentele term ingevoerd die het begrip 'maximerend gedrag' veelal benadert. 'Rationeel' wil dan zeggen dat mensen niet willens en wetens hun doeleinden gegeven de relevante mogelijkheden en beperkingen opofferen. Via een proces van tastend zoeken levert rationeel gedrag meestal een aantal min of meer bewuste gedragsregels op. De sociale interactie tussen individuen verbreidt de informatie over dergelijke regels over sociale eenheden. Nieuwe omstandigheden roepen weer nieuwe regels op, omdat ze min of meer succesvolle oplossingen vormen voor maximeringsproblemen.

Normen, waarden, regels en instituties fungeren volgens Brunner als sociaal kapitaal met het karakter van een publiek goed. Zij ordenen het sociale leven in complexe samenlevingen en verminderen op die manier de onzekerheid onder de leden van een samenleving over de te verwachten reikwijdte van ieders gedrag. Ze beïnvloeden namelijk ieders gedrag via de meer of minder bewuste of weloverwogen aanvaarding ervan en worden op die manier opgenomen in de voorkeursordening of de beperkingen.

Waar een verdere ontwikkeling van de 'nieuwe institutionele economie' nu om vraagt, is een uitwerking van de tot nu toe ontvouwde basisideeën betreffende het ontstaan van waarden, normen, instituties en regels, de ontwikkeling en de invloed ervan, en heel in het algemeen de aard van de verhouding tussen maatschappelijke waarden, individueel gedrag en de sociale interactie tussen individuen. Het is vooral op dit punt dat 'nieuwe (economische) sociologen' de handschoen hebben opgenomen. Te denken valt aan het werk van o.a. Albert, Boudon, Coleman, Etzioni, Lindenberg, Opp en Wippler.

Uit die samenwerking, gepaard met wedijver, tussen 'nieuwe institutionele economie' en 'nieuwe (economische) sociologen' doemt ook een meer systematische aanvulling op voor de door Klant gesignaleerde tekorten. Het probleem van de instabiliteit van de verschijnselen in het economisch domein kan weliswaar niet worden opgelost, maar wel worden verzacht. Dat kan gebeuren door allereerst te zoeken naar de meest constante factor op het economisch domein en door vervolgens een strategie te ontwikkelen die het mogelijk maakt de onvolledigheid van theoretische verklaringen zo klein mogelijk te maken.⁷

Reeds de Schotse moraalfilosofen (in het bijzonder Hume en Smith) waren ervan overtuigd dat de menselijke natuur het meest stabiele niveau bij de theorievorming in de sociale wetenschappen is. Met kracht van argumenten kan worden betoogd dat de menselijke natuur door de geschiedenis heen vrij constant is gebleven, terwijl menselijke gedragingen en opvattingen vrij grondig zijn veranderd. Het hoort bij de natuur van de mens dat hij of zij kan leren, dat hij of zij in grootmoedigheid beperkt is, dat hij of zij verwachtingen omtrent toekomstige gebeurtenissen heeft, dat hij of zij ge-

beurtenissen evalueert. Kortom, als constante factor is op het economische domein steeds de menselijke natuur aanwezig, zoals die bij benadering is omschreven in het hier eerder door Brunner geponeerde mensbeeld.

Dit mensbeeld is uitgewerkt in nutstheorieën, die vooral in de economie, maar ook recent in de economische sociologie zijn toegepast. Ondanks het relatief diepe niveau van deze theorieën kan niet elke willekeurige gebeurtenis waarop deze theorieën van toepassing zijn, worden verklaard, omdat we op het economisch domein gezien de beperkte stabiliteit van aanvangs- en randvoorwaarden en de complexiteit van situaties nimmer over alle relevante informatie beschikken, die voor een meer volledige verklaring nodig is. Hoewel we altijd te kampen zullen hebben met onvolledige verklaringen, kunnen we wel proberen die onvolledigheid systematisch te reduceren. Dit kan gebeuren met behulp van theoretische modelbouw via de methode van aanvankelijk isolerende en vervolgens afnemende abstractie. Expliciet worden eerst vereenvoudigende veronderstellingen (modelassumpties) gemaakt, die abstraheren van de werkelijkheid; daarna kunnen deze assumpties, als onze kennis is toegenomen en we in staat zijn de groeiende complexiteit van het verklaringsmodel te hanteren, worden vervangen door meer realistische veronderstellingen.

Deze strategie lijkt meer beloften in zich te bergen dan waarvan sprake is bij een renaissance van de marxistische of weberiaanse klassieke economische sociologie. Maar dat is natuurlijk een kwestie van taxatie. Ook voor de economische sociologie geldt dat wetenschappelijke vooruitgang pas achteraf blijkt. Veelal is die vooruitgang een produkt van de wedijver tussen paradigma's of theorieën. Laat de verschillende economisch-sociologische theorieën dan ook maar bloeien, zolang er tenminste sprake is van 'echte' bloei.

Noten

1. Uitgebreider: W.A. Arts, Economie en sociologie: een ongemakkelijke symbiose?, *Maand-schrift economie*, jrg. 49, no. 5, 1985, p. 371-388.
2. A. Salanti, Falsificationism and Fallibilism as Epistemic Foundations of Economics: A Critical View, *Kyklos*, vol. 40, no. 3, 1987, p. 385.
3. M.I. Finley, *The Ancient Economy*, London, 1973.
4. Zie hiervoor: W.A. Arts, Sociologie van het economisch leven, in: L. Rademaker (red.), *Toegepaste Sociologie*, deel 1, Utrecht/Antwerpen, 1981, p. 77-106.
5. Voor een meer theoretische uitwerking: T. Swedberg, U. Himmelstrand en G. Brulin, The paradigm of economic sociology. Premises and promises, *Theory and Society*, vol. 16, 1987, p. 169-213.
6. Een poging om een aan Weber ontleend theoretisch kader voor de economische sociologie te schetsen, is te vinden in: H. Flam, Market configurations: Toward a framework for socio-economic studies, *International Sociology*, vol. 2, 1987, p. 107-129.
7. Zie voor het volgende: S. Lindenberg, De onvolledigheid van algemene hypothesen: een pleidooi voor verklarende modellen, *Mens en Maatschappij*, jrg. 57, no. 4, 1982, p. 373-391, en S. Lindenberg, An Assessment of the New Political Economy, *Sociological Theory*, vol. 3, no. 1, 1985, p. 99-113.